

РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**ADOPTION CASES: THE INTERPLAY BETWEEN CIVIL PROCEDURAL LEGISLATION AND FAMILY LEGISLATION**

Ханик-Посполітак Р.Ю., к.ю.н.,
доцентка кафедри приватного права

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Стаття присвячена дослідженню розгляду справ про усиновлення в Україні, а саме взаємозв'язку положень цивільного процесуального та сімейного законодавства. Суди при вирішенні даної категорії справ в порядку окремого провадження повинні керуватися та враховувати відповідні положеннями сімейного законодавства, зокрема Сімейного кодексу України. Зазначається, що визначення усиновлення, яке міститься в різних законодавчих актах, незважаючи на текстуальні відмінності, за змістом не відрізняються. Особливу увагу у статті звертається на три аспекти щодо взаємозв'язку цивільного процесуального законодавства із сімейним законодавством.

Перший аспект стосується осіб, які можуть бути усиновлювачами, зокрема, щодо осіб без громадянства та іноземних громадян. Визначається, що існує необхідність погодження відповідних положень в Цивільному процесуальному кодексі України та Сімейному кодексі України в частині можливості особам без громадянства бути усиновлювачами. Крім того потребує чіткого закріплення заборони на рівні закону можливості громадянам країни-агресора бути усиновлювачами дітей – громадян України. Законопроекти, які знаходяться на розгляді Верховної Ради України, хоча мають позитивні норми щодо того, хто може бути усиновлювачем, однак проблеми щодо заборони можливості іноземним громадянам країни-агресора бути усиновлювачами вони не вирішують.

Другий аспект стосується питання представництва в процесі. Сімейне законодавство містить заборону щодо подання заяви в суд представником. А процесуальне законодавство не передбачає заборони застосування представництва на етапі розгляду справи в суді. Тож протиріччя відсутні, що робить існування такої заборони в СК України не доцільним.

Третій аспект стосується таємниці усиновлення. Підхід у сімейному та цивільному процесуальному законодавстві про застосування таємниці усиновлення при розгляді справи є однаковим. Проте зазначається, що доцільним було б з метою дотримання таємниці усиновлення закріпити обов'язковий розгляд цієї категорії справ в окремому провадженні у закритому судовому засіданні.

Ключові слова: окреме провадження, захист прав дітей, заява про усиновлення, заявники, усиновлювачі, іноземці, представництво, таємниця усиновлення.

This article examines the adoption proceedings in Ukraine, specifically exploring the interplay between civil procedure and family law provisions. In cases related to adoption, which fall under special proceedings, courts must adhere to the relevant provisions of family law, particularly those outlined in the Family Code of Ukraine. The article highlights that, despite textual differences, the definitions of adoption across various legislative acts are substantively consistent.

The analysis focuses on three key aspects of the relationship between civil procedural law and family law.

The first aspect addresses the eligibility of adoptive parents, with particular emphasis on stateless individuals and foreign nationals. The author argues that there is a need for alignment between the Civil Procedure Code and the Family Code of Ukraine regarding the eligibility of stateless persons to adopt. Additionally, the article suggests that legislation should explicitly prohibit citizens of aggressor countries from becoming adoptive parents of Ukrainian children. While current draft laws being reviewed by the Verkhovna Rada include provisions regarding who can be an adoptive parent, they do not address the issue of restricting foreign nationals from aggressor countries.

The second aspect concerns the representation of parties in adoption proceedings. While family law prohibits the submission of applications by representatives, procedural law does not preclude representation during the court proceedings. Therefore, the lack of contradiction between these two legal areas renders the prohibition in the Family Code unnecessary.

The third aspect addresses the secrecy of adoption. Both family law and civil procedural law share a consistent approach to maintaining the confidentiality of adoption during legal proceedings.

The author concludes by suggesting that, in order to better safeguard the secrecy of adoption, it would be beneficial to mandate that adoption cases be considered in separate proceedings held in a closed court session.

Key words: separate proceedings, protection of children's rights, adoption application, applicants, adoptive parents, foreigners, representation, secrecy of adoption.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну, кількість дітей, які залишилися без батьківської опіки, на жаль збільшується. За інформації медіа унаслідок воєнних дій понад 13 тисяч дітей залишилися без батьківського піклування, 1759 з них стали сиротами [1]. Усиновлення було й залишається основною і пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Законодавством України передбачена виключно судова процедура усиновлення дітей. Саме судова процедура має забезпечити захист прав дітей через прискіпливе вивчення судом всіх документів, що подані на процедуру, та осіб, які претендують отримати статус «батьків». Відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень лише за першу половину 2024 року ухвалено 12 025 рішень суду про усиновлення.

Постановка проблеми. Справи про усиновлення віднесені до категорії справ, що розглядаються в порядку окремого провадження в цивільному судочинстві.

В Цивільному процесуальному кодексі України (надалі – ЦПК України) порядку розгляду справ про усиновлення присвячено окрему главу 5 розділу IV, в якій прописано особливості розгляду порівняно із загальними положеннями про «Окреме провадження» (статті 293–294) [2].

Передумовою для звернення до суду із заявою про усиновлення слугують положення сімейного законодавства, зокрема Сімейного кодексу України (надалі – СК України). Як вірно зазначається, норми сімейного законодавства визначають умови і судовий порядок усиновлення [3, с. 129]. СК України визначає хто може бути усиновлювачем. А тому варто ще раз проаналізувати норми ЦПК України та СК України на предмет того чи існують неузгодженості щодо правового регулювання усиновлення між цими двома законодавчими актами в частині, які прямо впливають на розгляд справ у суді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розгляду справ про усиновлення в Україні вітчизняними науковцями завжди приділялося багато уваги. Серед

останніх публікацій можна зазначити статті Волкова Н., Яніцька І. [4], Коваленко О. [5], Татулич І. [6], Галаш А. [7] та інші. Але всі вони, в основному, стосувалися процесуальних аспектів розгляду цієї категорії справ, як от хто може бути заявником, чи змінилася процедура у зв'язку з введенням воєнного стану тощо.

Метою статті є аналіз положень цивільного процесу щодо справ про усиновлення у взаємозв'язку з положеннями сімейного законодавства та виявити наявні неузгодженості.

Виклад основного матеріалу. Варто розпочати дослідження з самого розуміння усиновлення. ЦПК України не містить визначення усиновлення. Вважаємо такий підхід є правильним, оскільки в процесуальному законодавстві повинно і є прописаною процедура розгляду цієї категорії справ.

Поняття «усиновлення» міститься в декількох актах, зокрема, СК України (ст. 207) [8] та Законі України «Про охорону дитинства» (абзац 6 ст. 24) [9]. Можемо стверджувати, що незважаючи на відмінності в текстуальному формулюванні поняття усиновлення в цих актах, за змістом/сутністю не відрізняються. Основними є два моменти, які закріплені у цих двох нормативно-правових актах, а саме: 1) що дитину приймають в свою сім'ю на правах доньки або сина, та 2) це має бути здійснено не інакше як на підставі рішення суду. Саме другий аспект також передбачений положеннями Європейської конвенції про усиновлення дітей (ст. 3) [10].

Усиновлення дитини в Україні провадиться в її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя (ч. 2 ст. 207 СК, абзац 7 ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [11]). Законодавець не визначає критеріїв розуміння «найвищий інтерес дитини». Судова практика уже напрацювала розуміння «найвищі інтереси» [12], однак ми не будемо зупинятися на цьому, оскільки це не є основною метою даної статті.

За загальним правилом, усиновленою може бути дитина, тобто фізична особа віком до 18 років. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка є сиротою і не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування (ч. 2 ст. 208 СКУ). І в цьому аспекті, на нашу думку, немає жодних протиріч між сімейним та процесуальним законодавством.

При вирішенні питання про усиновлення важливе значення має питання про те, хто може бути усиновлювачем. Тобто, хто може бути заявником у справі про усиновлення й відповідно в майбутньому буде батьком чи матір'ю дитини. Саме в СК України у статтях 211 та 212 закріплені вимоги до особи, яка бажає усиновити дитину, тобто потенційно може звернутися із заявою про усиновлення до суду. І тут, вважаємо за необхідне, звернути увагу на таку вимогу до усиновлювача, як громадянство. Виходячи з положень СК України та Закону України «Про охорону дитинства», усиновлювачами можуть бути громадяни України та іноземці.

Якщо з розумінням «громадянин України», жодних проблем не виникає. То на розуміння «іноземець» вважаємо за необхідне звернути увагу. Згідно п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «іноземець – особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав». [13] СК України та інші законодавчі акти не містять жодних винятків щодо того, хто з іноземців не може бути усиновлювачем. Постановою Кабінету Міністрів України № 905 від 8.10.2008 р. закріплена заборона здійснення усиновлення дітей іноземцями під час воєнного стану та протягом трьох місяців після його припинення або скасування [14]. При цьому даною Постановою не призупиняється процедура усиновлення, що була розпочата до повномасштабного вторгнення рф в Україну. Та й Постанова КМУ не є законом. Тому, на третій рік повномасштабного вторгнення, на наше переконання, терміново

необхідно закріпити заборону можливості усиновлення дітей громадянами країни-агресора. І дану заборону необхідно закріпити на рівні Закону, а не підзаконного акту. Крім того, існують випадки, коли іноземці є громадянами декількох держав. Враховуючи, що на розгляді Верховної Ради знаходиться законопроект № 10425 від 22.01.2024 р. [15], яким може бути допущено так зване «множинне громадянство», заборона про можливість усиновлення дітей громадянами країни-агресора на рівні Закону набуває ще більшої актуальності. Про доцільність обмеження можливості усиновлення дитини громадянами держави-агресора також висловлюється А. Гараш [7, с. 186].

На розгляді Верховної Ради України є два законопроекти щодо змін стосовно того хто може бути усиновлювачем. Перший законопроект № 5580 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення дітей [16] пропонує, що усиновлювачам не можуть бути особи з певними хворобами, і усиновлення, яке було здійснено такими особами, може бути визнано недійсним тощо. Даний законопроект не передбачає заборону бути усиновлювачами громадянам держави-агресора. Частково такий підхід є зрозумілим, оскільки на момент реєстрації законопроекту (2021) Україна ще не була в стані війни. Другий законопроект № 10298 про внесення змін до статті 212 Сімейного кодексу України щодо визначення осіб, які не можуть бути усиновлювачами, прийнятий Верховною Радою України за основу й готується на друге читання [17]. Зазначений законопроект, на нашу думку, містить позитивні зміни щодо уточнення осіб, які не можуть бути усиновлювачами. Однак, у законопроекті відсутня заборона бути усиновлювачами особам-громадянам держави-агресора. В даному випадку вважаємо це упущенням розробників, оскільки на відміну від законопроекту 5580, даний законопроект був зареєстрований у 2023 році, тобто, під час повномасштабної агресії рф проти України.

В даний час СК України чітко прописує у п. 12 ч. 1 ст. 212, що усиновлювачами не можуть бути особи без громадянства. Однак, виходячи з положень ч. 3 ст. 311 ЦПК України, можна зробити висновок, що усиновлення особами без громадянства процесуальним законодавством допускається. Оскільки у даній статті закріплено, що «до заяви про усиновлення дитини *особами без громадянства*, що постійно проживають за межами України...додаються...» (виділено автором). Дане положення ЦПК України суперечить положенню СК України. Вважаємо, що підхід закріплений у СК України є обгрунтованим і вірним. Оскільки, наявність громадянства у батьків, на нашу думку, сприяє більшому захисту прав дитини, яка буде усиновлена. Приналежність до держави батьків-усиновлювачів й відповідно потім дитини, яку усиновили, дає можливість розуміти ступінь захисту дитини. Оскільки зрозуміло з якою державою та якими її органами може контактувати Україна задля контролю за захистом прав усиновленої дитини. Безумовно, будемо сподіватися, що усі суди керуються відповідною заборонаю сімейного законодавства. Проте, вважаємо, що варто внести зміни у ЦПК України, якими передбачити вилучення даного положення з цивільного процесу.

Наступне на що вважаємо за необхідне звернути увагу щодо взаємозв'язку сімейного законодавства та цивільного процесуального законодавства, це питання представництва осіб, які бажають стати усиновлювачами. У СК України (ч. 1 ст. 223), а не ЦПК України передбачена чітка заборона подати заяви про усиновлення в суд через представника. В цьому аспекті, варто, на нашу думку, згадати, що історично в ЦПК України в редакціях до 15 грудня 2017 року була чітко закріплена заборона представництва в справах про усиновлення (ч. 1 ст. 38).¹

¹ Примітка. Ч. 1 ст. 38 «участь у справі представника» ЦПК України в редакції на 03.08.2017 р. передбачала, що «Сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника».

Існує думка, що таку чітку заборону варто повернути в законодавство. Так, І. Татулич та Н. Савчин обґрунтують такий підхід саме взаємозв'язком з сімейним законодавством. Зокрема, вони пишуть «Тому пропонуємо ч. 4 ст. 294 ЦПК України викласти у такій редакції: «Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника, заінтересованих осіб та їх представників, за винятком справ про усиновлення». Доцільно звернути увагу на той момент, що саме справи про усиновлення відрізняються від інших тим, що провадження у них може бути відкрито лише за заявою особи, яка бажає усиновити дитину. Також це правило закріплено в нормах матеріального права, зокрема, ст. 223 СК України...» [18, с. 7].

ЦПК України в редакції після 15.12.2017 р. уже такої заборони не містить. Вважаємо підхід, передбачений у СК України не виправданий. Подача заяви це лише процес подачі її через канцелярію суду або направлення через систему «електронний суд». Суддя перевірить на етапі подачі відповідність документів вимогам СК України та ЦПК України. Однак, на цьому етапі він не зможе зрозуміти, а точніше оцінити особу, яка бажає усиновити дитину. Важливішим, на нашу думку, є безпосередня оцінка особи-заявника, особливо це має значення в умовах війни. Суддя повинен зрозуміти чи особа дійсно бажає стати, наприклад, батьком дитини чи це лише спосіб уникнення мобілізації.

Відповідно заборона, яка міститься в СК України щодо неможливості подання заяви через представника, на нашу думку, є недоцільною. І відповідно, не вважаємо за доцільне вносити зміни у ЦПК України.

Більш важливим і вірним, на нашу думку, є те, що у ч. 1 ст. 313 ЦПК України закріплено вимогу розгляду справи про усиновлення за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб (наприклад, представника закладу освіти, де навчається дитина), яких суд визнає за доцільне допитати. Оскільки, суддя який разом з присяжними розглядає справу, повинен чітко впевнитися, що саме усиновлення дитини заявником чи заявниками буде відповідати «її найвищим інтересам», а також сприяти захисту її прав, то що? Закінчи речення.

Саме з метою захисту інтересів дитини та заявників законодавством передбачено таємниця усиновлення. ЦПК України у ч. 7 ст. 7 закріплює вимогу про те, що з метою забезпечення таємниці усиновлення розгляд такої справи може проводитися у закритому судовому засіданні. У ч. 3 ст. 313 ЦПК України закріплено, що «для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених Сімейним кодексом України, суд розглядає справу в закритому судо-

вому засіданні». Аналогічний підхід був в ЦПК України в редакції до 2017 року. СК України відповідно містить положення про таємницю усиновлення, зокрема ст. 226, у яких також визначено право на таємницю усиновлення, зазначено, що на етапі «подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення». Проте, СК України не містить положень, які б визначали, що судові засідання при розгляді цієї справи обов'язково має бути закритим. Такий підхід є абсолютно правильним, оскільки саме в процесуальному законодавстві визначається процедура розгляду справи. А тому, в частині забезпечення таємниці усиновлення не має протиріччя між сімейним та цивільним процесуальним законодавством. Однак, погоджуємося з думкою та аргументами Н. Волкової та І. Яніцька, що доцільним було б, щоб справи про усиновлення розглядалися лише у закритому судовому засіданні [4, с. 45], оскільки про таємницю усиновлення з точки зору матеріального права і її забезпечення на етапі розгляду в суді трішки різняться.

Отже, на підставі аналізу положень цивільного процесуального законодавства щодо справ про усиновлення у взаємозв'язку з положеннями сімейного законодавства приходимо до висновку, що при розгляді справ про усиновлення суди повинні керуватися й враховувати положення сімейного законодавства, зокрема про осіб, які можуть бути усиновлювачами, можливістю застосування інституту процесуального представництва та таємниці усиновлення.

Необхідно усунути протиріччя між ЦПК України та СК України щодо того хто може бути усиновлювачем, а саме вилучивши з цивільного процесуального законодавства положення про осіб без громадянства як усиновлювачів. В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну необхідним є внесення змін у законодавство, зокрема СК України, де чітко закріпити заборону право бути усиновлювачами осіб країн-агресора.

В частині можливості застосування інституту представництва в справах про усиновлення протиріччя між цивільним процесуальним та сімейним законодавством немає, оскільки врегульовує застосування інституту на різних етапах. СК України забороняє представництво на етапі подання заяви в суд. Що ж до можливості його застосування на етапі розгляду справи в суді, то такої заборони ЦПК України не містить. Враховуючи, що важливішим є оцінка особи, яка бажає бути усиновлювачем, яке відбувається на етапі розгляду справи в суді, то така заборона в СК України не є доцільною.

Не існує протиріччя між сімейним та цивільним процесуальним законодавством в частині таємниці усиновлення. Однак, доцільним є розгляд справ про усиновлення лише у закритому судовому засіданні з метою максимального захисту прав дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Без батьків під час війни: яка ситуація із сиротами в Україні. URL: <https://voices.org.ua/news/bez-batkiv-pid-chas-viyny-iaka-sytuatsiia-iz-syrotamy-v-ukraini/> (дата звернення 18.01.2025).
2. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18 березня 2004 р., № 1618-IV /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 18.01.2025).
3. Мудрецька Г.В., Рагімова Е.М. Актуальні питання судового розгляду справ про усиновлення. *Порівняльно-аналітичне право*, № 4, 2015. с. 129-131.
4. Волкова Н., Яніцька І.. Процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України: окремі аспекти. *Юридичний Вісник*, 2024/1, с. 40-48.
5. Коваленко О.О., Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*, 2018, № 1, с. 88-92.
6. Татулич І. Ю. Правове регулювання процедури усиновлення в Україні. *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift : Collective monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. 488 p. С. 361-383.*
7. Галаш А.О. Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. 2024, 216 с., URL: <https://www.uacademic.info/ua/document/0824U002643> (дата звернення 18.01.2025).
8. Сімейний кодекс України. Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1043> (дата звернення 18.01.2025).
9. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. /Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 18.01.2025).

10. Європейська конвенція про усиновлення дітей від 27 листопада 2008 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text (дата звернення 18.01.2025).
11. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення 18.01.2025).
12. Тлумачення принципу «найкращих інтересів дитини» при розгляді справ про усиновлення. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/128760-tlumachennya-printsipu-naykraschikh-interesiv-ditini-pri-rozglyadi-sprav-pro-usinovlennya> (дата звернення 18.01.2025).
13. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства. Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення 18.01.2025).
14. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.01.2025).
15. Проект Закону про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України. Проект Закону № 10425 від 22 січня 2024 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43564> (дата звернення 18.01.2025).
16. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення дітей. Проект Закону № 5580 від 28 травня 2021р. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26810> (дата звернення 18.01.2025).
17. Проект Закону про внесення змін до статті 212 Сімейного кодексу України щодо визначення осіб, які не можуть бути усиновлювачами. Проект Закону № 10298 від 28 листопада 2023 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43289> (дата звернення 18.01.2025).
18. Татулич І.Ю., Савчин Н.М. Участь адвоката у справах окремого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021, URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2079> (дата звернення 18.01.2025).